

Веселинка Лаброска

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, УКИМ – Скопје
Македонска академија на науките и уметностите
labroska@imj.ukim.edu.mk

ФУНКЦИИ НА ПАРТИКУЛАТА *БИ* ВО ГРАНИЧНИОТ ПОЈАС НА МАКЕДОНСКИОТ И НА СРПСКИОТ ДИЈАЛЕКТЕН АРЕАЛ

Поголемиот дел од словенскиот јазичен свет ги чува и ги употребува наследените граматички форми и конструкции за изразување на нефактивноста, под која подразбираме: 1) нереализирани дејства лоцирани на временската оска по моментот на зборувањето односно по некое друго реализирано дејство, т.е. идни дејства или постериорни дејства за кои не знаеме дека се оствариле; 2) обусловени дејства, т.е. дејства изразени во условниот период и 3) дејства како надграден предикат на модалните глаголи што бараат до себе реченично дополнување; 4) императивите и прохибитивите и 5) негацијата како суспендирање на фактивноста на основниот предикат (Тополињска 2008: 231–240). Во оваа прилика ќе се задржиме на кондиционалот односно на потенцијалот, т.е. на конструкциите со *би* во соседните дијалекти на двата јазика, македонскиот и српскиот.

И македонската и српската дијалектологија имаат како основоположници професори и научници од врвен ранг, како што се професорите Божидар Видоески и Павле Ивиќ, но и другите колеги коишто работеа рамо до рамо со нив, а тоа се Зузана Тополињска, Слободан Реметиќ, Драгољуб Петровиќ, и други, кои ние, помладите колеги, мораме достоино да ги наследиме.

Мојот прилог ќе го почнам со зборовите што мојот драг и почитуван колега Слободан Реметиќ, осврнувајќи се на статусот на пограничните говори во делото на Видоески, во Скопје во 2003 година, го истакна следново: „Шта нам преостаје него да се и даље надамо да ќе ареална лингвистика на овим нашим просторима у будућности бити боље респектована.“ (Реметиќ 2005: 347). Еве, ние дијалектолозите

ќе се потрудиме ареалната лингвистика да го заземе своето вистинско место во славистичките истражувања.

Она што може да се констатира од истражувањата на ова поле во сите достапни трудови за пограничниот регион за двата јазика е дека на дијалектно рамниште генерално малку се пишува за синтаксата на глаголските форми, малку повеќе од страна на македонските дијалектолози (в. Видоески 1962; Гајдова 2008; Цветановски, 2004; Лаброска и др., 2012), но со кратки осврти и кај српските дијалектолози, кои во трудовите за призренско-тимочките говори во повеќе наврати ги истакнуваат балканизмите и македонизмите на фонетско и на морфолошко рамниште, посебно осврнувајќи се на губењето на инфинитивот и на конструкциите со неменливото *ће* и неменливото *би*.¹ Затоа, антологиската книга на Збигњев Голомб за балканскиот тип на кондиционал издадена во далечната 1964 година (види: Литература), како и описите на формите и функциите на стандардните јазици од Тополињска и Пипер беа основа за овој прилог, додека примерите што ги анализирав се резултат на моја ексцерпција на достапните дијалектни текстови за дијалектната територија од двете страни на македонско-српската граница, при што се потрудив да извлечам валидни заклучоци кои веројатно во иднина можат да се допрецизираат, доколку се реализира намерата на дијалектолозите од двете држави за собирање нов теренски материјал од целиот пограничен регион.

Анализата што ја направив во овој труд се базира на дијалектен теренски материјал од монографии за одделни дијалекти, и на македонската и на српската јазична територија, и на други публикации каде што има текстови кои нудат примери за соодветната анализа.

На територијата на Република Македонија е опфатен комплетниот појас на северните говори според поделбата на Б. Видоески (Видоески 1998): горанскиот говор (Г), вратничко-полошките говори (ВП), скопскоцрногорскиот говор (СЦ), кумановско-кратовскиот говор (КК), кривоаланечкиот говор (КП) и овчеполскиот говор (ОП). Освен дијалектните текстови од Божидар Видоески и неговата монографија за кумановскиот говор, користев дијалектолошки трудови од повеќе наши и странски дијалектолози напишани за ова наречје (в. Литература). На српската територија анализирани се говорите од призренско-тимочката дијалектна област и тоа: лужнички говор (Л), заплањски говор (З), граничниот лужничко-заплањски (ЛЗ) и јужноморавски говор (ЈМ) и граничниот сврљишко-заплањски говор (СЗ). Еве што вели Павле Ивиќ за призренско-тимочките говори:

¹ Види во Литература во повеќето трудови од српските дијалектолози: П. Ивиќ, С. Реметиќ, Ж. Бошњаковиќ, С. Станковиќ, Р. Младеновиќ, Ј. Гмитровиќ и др.

...призренско-тимочка област, иако из перспективе српског књижевног језика и већине српских дијалеката изгледа необична по многим одликама, у ствари не спада у особене дијалекатске формације. Појаве које обедињују све говори те области по правилу се могу наћи и код суседа, било на једној или на другој страни. То даје призренско-тимочкој дијалекатској области изразито прелазни карактер. Привид особености те формације почива на специфичној комбинацији појава распрострањених шире. (Ивић 2009: 172–173).

Ако на овој став на Ивиќ се надоврзе ставот на академик Божи-дар Видоески дека и нашите северни македонски говори имаат преоден карактер (Видоески 1998: 95), може да се заклучи дека имаме работа со еден широк македонско – српски дијалектен појас со сродни јазични црти кои во вистинска смисла на зборот се ризница за јазични особености. Каква е ситуацијата со употребата на партикулата *би* на функционален и на формален план на оваа територија, ќе видиме во понатамошното излагање.

Конструкциии со *би*

Партикулата *би* е дел од можниот начин односно потенцијалот во двата стандардни јазика, српскиот и македонскиот, со таа разлика што во македонскиот јазик таа се образува од неменливата партикула *би* и л-формата од глаголот што се менува (Конески 1954: 217–218), а во српскиот јазик официјално постојат две форми за потенцијал (I за сегашно време и II за минато време) при што и во двата случаи имаме менлива форма на помошниот глагол *биѝи*. Формите со неменливо *би* се оценети како супстандардни (Пипер 2009: 402). Историски гледано потенцијалот е континуант на стариот кондиционал, којшто во старословенскиот јазик се образувал перифрастички со л-партицип и со помошниот глагол **byti*, кој се јавувал со две различни форми: 1. со посебни оптативни форми: *бимь*, *би...*итн. и 2. со форми на аорист: *быхь*, *бы...*(Конески 1965: 169). Со губењето на оптативот како начин, оптативните форми на помошниот глагол во склоп на кондиционалот постепено биле заменуваани со аористните форми. Во црковнословенските текстови од македонска редакција многу рано престанале да се употребуваат првиот тип оптативни форми од помошниот глагол, а во тринаесеттиот век веќе следиме и промена на помошниот глагол во непроменлива честичка (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 63). Конструкциите со непроменливата честичка *би* и л-партиципот и нивната употреба во пограничниот македонско-српски дијалектен ареал се предмет на анализа во овој прилог.

Еве каква е ситуацијата во говорите што ги анализираме.

Во текстовите од македонските северни говори кај Видоески (2000) сретнавме малку примери со партикулата *би*: *...ако си с'ака да ти ра'боиџа, би си з'е сел'анка*. (Челопек, ВП; Видоески 2000: 394); *А мори с'есро, ј'а не-би-с'акала н'ишиџо, да-ме-з'еме кув'арица да-му-б'идем и со-м'анџе да-се-н'ајадем 'уба. По-и'оа џр'екаџа р'екла: А-бре с'есре, да-зн'ае џ'ароџ м'ене да-ме-з'еме, ј'а би-му-р'одола ов'е-деца со злаџн'и-косе*. (Сиричино, ВП; Видоески, 2000: 396); *Д'али би-с'акал да-б'идемо бр'ака?* (Љубанце, С; Видоески, 2000: 411). Пример сретнавме и во материјалите собрани од Станковиќ од селото Кучевиста, Скопска Црна Гора: *Да сџе д'ошле н'екња б'ил е к'омаџ. Би в'иделе*.² (Станковиќ, Бошњаковиќ, 2015: 428). Во монографијата за горанскиот говор од Младеновиќ има повеќе примери со *би*: *Да сом знала би удрила браџа; а би џа зеле; да сом дрво би изџореш; Да 'учиш, би си џ'оложиш; би си џа з'еш, шо не си з'а-зеф; да зн'аџе џоџа би сме џ'иниле м'уабеш..., а ќе би сџе 'осџајле– р'еко; би сџе ме з'еле, в'ие би сџе д'онесле, н'е би сџе ураб'оџаље* (Младеновиќ 2001: 436–437). Во поглед на употребата на овие форми Младеновиќ го дава следниов коментар: „Потенцијал типа *би*+радни придев знатно је обичнији него у ЗПМ (западномакедонским) говорима, у којима се заменује новијим конструкцијама са *ќе*, непознатим у ГГ (горанским говорима)“ (Младеновиќ 2001: 436). Овде авторот Младеновиќ дава два заклучоци од кои со првиот *ќе* се согласиме, имено, дека се работи за стара конструкција која се чува во горанските говори како поархаични, а со втората, дека конструкциите со *ќе* се непознати во горанскиот говор нема да се согласиме, барем судејќи според нашите теренски материјали од горанскиот говор.

Според ексцерпираниот материјал излегува дека во западниот дел од северните говори, конструкциите со *би* поприлично се чуваат. Да видиме каква е ситуацијата во источниот дел. Во монографијата за кривоаланечкиот говор, Стоевска-Денчова ја дава парадигмата на можниот начин (*ја би викал/викаја, ти би викал/викаја, џој би викал/викаја* итн.; Стоевска-Денчова 2004: 114), но во текстовите примери не најдовме. Во монографијата за овчеполскиот дијалект исто така е дадена парадигма на можен начин (*ја би им'ал, ти би им'ал, џај би им'ал* итн.; Додевска 2013: 71), но исто така, нема примери во текстовите. Во монографијата за кумановскиот говор, Б. Видоески за можниот начин пишува: „Оваа форма и овде, и во другите северни

² Од технички причини, акцентот во сите примери, и македонските и српските, таму каде што е обележан во изворниот труд, ќе го бележиме според принципот на бележење во македонската дијалектологија, со коса вертикална црта пред акцентираниот вокал.

говори, е нешто пожива отколку во појужните наши дијалекти“, и ги дава следните примери: *А ти ширбане, шито си ширб, ја не мож' да јадеш, а и ти би се нафурија*. ХВ 340; *Е, да си ти на м'оје м'естито и ти би се љутија*. Ник. *Па и он би те за ти'ој дошеј'аја*. – *И расцафн'але би ти се како ирендафил*. – *Рекн'ала би ти она тики срам'ује се*. Во дадените примери *би* изразува услов, без разлика дали површински имаме условна или друг тип реченица. Видоески понатаму укажува дека се забележани и примери каде што *би* изразува и желбено значење: *Ја би ти и у кол'ибу о'ошла*. и др. со забелешка дека сепак е ретка ваквата употреба со чисто желбено значење, ами почесто во клетвите и благословите се употребуваат конструкции со *да*: *Боџ да ја уб'ије Ром*; *да осл'еиши Куманово*. (Видоески 1962: 235). Условните реченици со *би*, што ги дава проф. Видоески се всушност дел од дијалектните текстови од неговата монографија: *Да-ума џр'ој-е с'аџа, ј'а би-тии-о'аја м'оју сн'аву за тив'ојеџа с'ина*.; ...*он да-дав'аја не-би-бидн'аја џ'азда*. (Видоески 1962: 275). Но, истакнува Видоески, условен период во други случаи се изразува со *теше* + *да* + презент: *Теше да н'оси к'амење за бр'азду, ја не зн'ам шито најрав'и*. Пч. *Темо да ја врљимо*. Жег. (Видоески 1962: 235).

Во српските дијалекти сретнавме пофреквентна употреба на конструкции со *би* и тоа со повеќе значења: *А ј'а с'амо н'а боџа шито сџм, ш'џџ би џо'џин'ула, али ј'а сџм ...* (Добровиш, Л, Станковић 2008: 121); *И он'и би си ирошл'и мирно, ал он'а се и'ојави и ј'урнуше одон'уда и овд'е ни ...* (Златићево, З; Станковић, 2008: 127); *А 'он дојд'е им ти'ајко, чов'ек б'ио св'ое, шит'а да ти к'ажем, шес'еи џ'одине да е им'ал, ти'у, в'ише не в'ер... не би зн'ал...* (Рамни Дел, З; Станковић, 2008: 135); *С'џџ шито н'осу деџа о'ом, шакв'о да сам им'ала џа у соб'ор, ј'а би, ј'а би бил'а, л'еле м'ајке!* (Гложане, ЈМ; Станковић 2008: 149); *Па ир'еба се ти'уй к'ола држ'иу да н'е би и'ала*.; „*Хв'ала ти, ј'а би си џи оситав'ија ти'уй, ти'и ми џи ир'еведе*“. (Јадовица, ЈМ; Станковић 2008: 158); *Кр'аџој'евка ти'ушка, н'ов ка'ши, а не би џу о'ал и ти'у и'ушку, изд'аја јед'ан џ'ов'ек*. (Бинач, ЈМ; Станковић 2010а: 145); *Да си б'еше иоитрај'ало још м'ало, све би униши'ило*. (СЗ; Гмитровић 2008: 414). Како што се гледа од примерите, во сите дијалекти од призренско-тимочката дијалектна област сретнавме примери со *би* надвор од коментарите на монографистите. Тоа укажува на заклучокот дека конструкцијата со *би*, иако од формален аспект упростена во овие говори како и во македонскиот јазик, од функционален аспект ги чува повеќето свои функции што ги има и во стандардниот српски јазик: во аподозата на условниот период (*они би се сешили / они ќе се сешили*; в. Голаб 1964: 101), за изразување можност/неможност (болдираниот пример),

во адверсативни и во целни релации. Кај Младеновиќ во описот на говорот на селото Гатње (јужнокосовско), најдовме и примери со *би* за наративен потенцијал: *Куде н'ас мл'оџо удар'але ј'аџо в'уци. Би о'о-шле оџ'уо, у М'арјево, џа би 'шле кри Ш'ару.* (Гатње; Младеновиќ 2013: 365). Во македонските северни говори, пак, конструкциите со партикулата *би* се навистина раритет во дијалектните текстови, и тоа не само во северните говори, туку и во западното наречје (Лаброска 2018: 78) и овде тие главно се употребуваат во аподозата на условниот период или за изразување прекор (*би си џа з'еф, шо не си џ'а-зеф*), а поретко и со желбено значење (*Ја би џи и у кол'ибу о'ошла*), паралелно со партикулата *оа*.

Заклучок

Конструкциите со партикулата *би* постојат во целиот дијалектен појас на соседните македонски и српски дијалекти. Сепак, нивната функционална оптовареност е поголема во српските дијалекти отколку во македонските каде што нивните функции се сведени на желбено значење или на аподозата на условниот период. Развојот на новиот балкански кондиционал односно *идноџо време* со неменливата вербална партикула *ке*, кој функционира на целата истражувана дијалектна територија, но и развојот на минато-идното време (со неменлив, но и со менлив помошен глагол *velle*), кое како посебна временска парадигма се развило само во македонскиот јазик за да ги покрие функциите на стариот кондиционал со *би* и на формите за сегашно време од свршените глаголи, резултирал со редистрибуција на старите парадигми со *би*, посебно на македонската страна на државната граница. Имено, во македонските дијалекти од овој северен појас, иреалниот услов се изразува најчесто со конструкциите со минато-идно време. Во српските говори, пак, иреалниот услов се изразува со *џоџенцијалоџи* т.е. со конструкциите со *би* (неменливо на двете страни на границата), коишто во српските дијалекти имаат поголема употреба, а во македонските дијалекти помала употреба (со исклучок на горанските говори кои ја чуваат во поголема мера оваа конструкција). Потенцијалот т.е. *би*-конструкциите на српската јужна дијалектна територија го зачувале и своето значење за изразување можност во адверсативни и финални релации, нешто што е поретко во македонските северни говори, како и значењето на наративност односно итеративност.

Литература

- Бошњаковић, Ж., Станковић С. 2008. Из говора Скопске Црне Горе, *Прилози иџроучавању језика*, (327–340). Нови Сад: Одсек за српски језик и лингвистику.
- Видоески, Б. 1962. *Кумановскиоџ ѓвор*, посебни изданија, кн. 74, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Видоески, Б. 1998. *Дијалектиџте на македонскиоџ јазик*, I, Скопје: МАНУ.
- Видоески, Б. 2000. *Текстиови од дијалектиџте на македонскиоџ јазик*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Гајдова, У. 2008. *Условниоџ иџериод во дијалектиџте на македонскиоџ јазик*, посебни изданија, кн. 51. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Гмитровић, Ј. 2008. Говор села Милушинца (у Сокобањској котлини), *Српски дијалектиолошки зборник LV*, (323–428). Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик.
- Додевска, М. 2013. *Овчеџлошкиоџ и словенечкоџоришкиоџ (џоричански) дијалекти – две иџаралели во јужнословенскиоџ јазичен свеџи*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“. (одбранет магистерски труд).
- Ивић, П. 2009. *Српски дијалекти и њихова класификација* (приредио Слободан Реметић), Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јуришић, М. 2009. *Говор Горње Пчиње, ѓласови и облици*, монографије 6, Београд Институт за српски језик, САНУ.
- Конески, Б. 1954. *Грамаџика на македонскиоџ лиџераџурен јазик*, дел II, Скопје: „Просветно дело“.
- Конески, Б. 1965. *Истиорија на македонскиоџ јазик*, Скопје: Кочо Рацин, Белград: Просвета.
- Лаброска, В., и др. 2012. *Враџничко-џолошкиџте ѓвори – духовна ризница*, посебни изданија, кн. 74, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Лаброска, В. 2018. Функциите на партикулата БИ во западното македонско наречје, *Сџаџусоџ на модалнаџа морфема би во македонскиоџ јазик и нејзиниџте функционални еквиваленти во оруџиџте словенски и несловенски јазици*, Морфосинтаксички студии IV, (75–88). Скопје: Истражувачки центар за ареална лингвистика, МАНУ.
- Младеновић, Р. 2001. *Говор шарџланинске жуџе Гора*, Београд: САНУ, Институт за српски језик.
- Младеновић, Р. 2013. *Говор јужнокосовскоџ села Гаџиње*, монографије 18, Београд: САНУ, Институт за српски језик.
- Пипер, П. 2009. Малцијева Вјара, Тополињска Зузана, Ђукановић Маја, Пипер Предраг, *Јужнословенски језици: ѓрамаџичке сџрукџуре и функције*, У редакцији Предрага Пипера, Београд: Београдска књига.
- Реметић, С. 1996. Српски призренски говор. I (гласови и облици). *Српски дијалектиолошки зборник*, књ. XLII. (319–614). Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик.

- Реметић, С. 2000. Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја, XXVI *Научна дискусија на XXXII меѓународен семинар за македонски јазик лиџераџура и кулџура*, (87–103). Скопје: Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура.
- Реметић, С. 2004. Српски народни говори Косова и Метохије у светлу међујезичке и међудијалекатске интерференције, *Јужнословенски филолоџ*, (113–123) LX, Београд.
- Реметић, С. 2005. Статус пограничних говора у делу Божидара Видоеског, *Ареална линџвисџика, џеории и меџооди*, (337–348). Скопје: МАНУ.
- Станковић, С. 2008. *Границе џризренско-џимочких џовора у власоџиначком крају*, монографије 5, Београд: Институт за српски језик, САНУ.
- Станковић, С. 2010. О дијалектолошкој ексурзији у витинскоме крају у Горњој Морави (извештај, напомене о говору, дијалекатски текстови), *Зборник радова Филозофскоџ факулџеџа*, (519–540). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Станковић, С. 2010а. Из говора села Бинач у Горњој Морави (лингвгеографска скица и дијалекатска грађа), *Зборник радова са џројекџа Исџраживања срџскоџ језика на Кососу и Меџохији, књиџа 1* (139–156). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Станковић, С. 2010б. Из говора села Клокот у Горњој Морави (лингвгеографска скица и дијалекатска грађа), *Зборник радова са џројекџа Исџраживања срџскоџ језика на Кососу и Меџохији, књиџа 2* (161–170). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Станковић, С. 2012. О аутохтоним српским народним говорима на тлу Републике Македоније. Истраживање, стање, перспектива, У: *Теренска исџраживања – џоџика сусреџа*, Зборник 27 (главни и одговорни уредник Драгана Радојичић), (153–166). Београд: Етнографски институт, САНУ.
- Станковић, С., Бошњаковић, Ж. 2015. Анализа дијалекатскога текста (на примеру говора Скопске Црне Горе), *Philologia Mediana* (417–437). Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.
- Станковић, В. Д. 2018. *Говор врањске деце, џредшколскоџ и школскоџ узрасџа-соџиолингвџички џрисџуџ*, Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, (докторска дисертација).
- Стоевска-Денчова, Е. 2004. *Кривојаланечкиоџ џовор*, „Посебни изданија“, кн. 42, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Тополињска, З. 1994. Инфинитив vs да-субјунктив у формули velle-футура, *Говори џризренско-џимочке обласџи и суседних дијалекатаџа*, Зборник радова са научног скупа, (151–152) Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.
- Тополињска, З. 2014. Организација на не-фактивната зона на вербалниот систем во македонскиот и во полскиот јазик, *Субјункџив со џосебен осврџ на македонскиоџе да-консџрукџии*, (218–229). Скопје: МАНУ.

- Трајковиќ, Г. Т. 2015. *Говор Прешева*, Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.
- Угринова-Скаловска, Р., Рибарова, З. 1988. *Радомирско еванџелие*, Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Цветановски, Г. 2004. *Каршијачкиот џовор – Скопско, (со посебен осврт на синтаксата)*, посебни изданија, кн. 41, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Gołąb, Z. 1964. *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich, z szczególnym uwzględnieniem macedońskiego*, Wrocław – Kraków – Warszawa: Wydawnictwo Polskiej akademii nauk.
- Topolińska, Z. 2008. *Z Polski do Macedonii, Studia językoznawcze*, tom I, problemy predykcji, Kraków: Lexis.

Veselinka Labroska

FUNCTIONS OF THE PARTICLE *БИ* IN THE BORDER ZONE OF THE
MACEDONIAN AND THE SERBIAN DIALECT AREAS

S u m m a r y

An analysis is made in this paper of the functions of the particle *би* in the Macedonian and Serbian neighboring dialects which are on the one hand Balkanised in a great part, whereas on the other hand they have preserved archaisms. The object of interest are the manners of expressing the conditional and the potential in the Macedonian dialects of the entire northern zone of the Macedonian dialect area and their corresponding manners in the Serbian border zone of the Prizren-South Morava dialect. It concerns the functions of the constructions with the particles *би* in the dialects of both of the neighboring languages. Up to what degree there is restructuring of the grammatical constructions with this particle, under the influence of the non-Slavic Balkan languages, and how big the differences are between the Macedonian and Serbian neighboring dialects on this field is the subject which has been elaborated in this text.

Keywords: Macedonian, Serbian, dialectology, non-factivity, particle **bi**, Macedonian dialects, Serbian dialects.

